

Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 2001, C. 4, s. 11, ss. 147-162.

Yiğitbaşı Velî'nin "Tasavvuf" ve "Tarikat" Kavramlarına Bakışı ve Tarikatları Tasnifi

Ahmet ÖGKE*

ABSTRACT

Yiğitbaşı Veli was born in 1505 at Saruhan in Othoman Period. He is one of the biggest sufis of Turkish Mystic Thought and he is founder of Ahmediyya faction of Khalwetiyya Sufi School.

Marmaravî says in his Ahvâlü'l-Ebrâr caled booklet practicing moral values is İttisaf and it means Sufism. Marmaravî says just as İslam is based on five pillars, so Sufism is. Talking little, eating little, sleeping little, withdrawing into solitude, continious zikr. Each of this pillars are concerned with others.

Sufi's actions must not contrary to religious pillars. Sufi must listen to his interior voices. Sufi must interested in his heart's evolution. Sufi paths are divided into two first is right and the second invalid. Marmaravî talks about the sufi paths that are on the sunni path and out of this way in his book Câmîu'l-Esrâr.

Yiğitbaşı Velî, doesn't accept any kind of sufi that it is opposite religious rules. A sufi way without Kur'an and Sunnah is impossible. Marmaravî's sufi doctrine had a lot of followers in his time and after in Anatolia.

Keywords: *Yiğitbaşı Velî, Tasawwuf, Tarika, Khalwatiyya, Wahdat al-Wudjud, Wali*

* Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Türk tasavvuf düşüncesinin önde gelen temsilcilerinden biri olan **Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî** (910/1505), tasavvuf târihinin en yaygın tarikatlerinden *Halvetiyye*'nin *Ahmediyye* ismiyle anılan kolunun müessesisidir. Dînî-cemiyet târihimize geçen önemli hizmetlerinin yanında telifât ile de uğraşarak Türk kültür târihinde tasavvuf düşüncesine âit pek çok eser kazandırmıştır. Biz bu makâlemizde, onun kısaca terceme-i hâlini verdikten sonra, tasavvuf ve tarikat kavramlarını nasıl yorumladığını ve tarikatleri tasnîfini ortaya koymaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti'nin *Saruhan Sancağı*'nın *Akhisar Kazâsı*'na bağlı olan *Marmara Köyü*'nde 839/1435 senesinde doğan **Yiğitbaşı Velî**'nin babasının adı **İsâ**'dır. Çocukluk ve gençlik yılları *Gölmarmara*'da geçen Ahmed Şemseddîn, bu yıllarda muhtemelen önce babasından, sonra da yöredeki medreselerden ilim tahsil etmiştir. Kendi de muhtemelen bir *Halvetî* şeyhi olan babası, onu daha sonra *Uşak*'ın *Kabaklı Köyü*'nde irşad faâliyeti yürüten *Halvetî* şeyhi **Alâaddîn Uşşâkî**'ye (890/1485) mânevî terbiye için göndermiştir. **Alâaddîn Uşşâkî**'den seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra şeyhinin emriyle *Manisa*'ya halife olarak gönderilir. Önceleri çeşitli câmilerde va'z u nasihatlerle halkı aydınlatan ve daha sonra şeyhinin âhirete irtihâliyle onun yerine seccâde-nişîn olan Marmaravî, Cumhuriyet'ten sonra "*Adakale Mahallesi*" adını alan, o zamanlar "*Seyyid Hoca Mahallesi*" ismiyle anılan yerdeki mescid ve tekkesinde müşid olarak faâliyetlerini sürdürmüş ve 910/1505 yılında aynı yerde vefat etmiştir. Yiğitbaşı Velî, her ne kadar taşrada neşr u hizmette bulunmuş olsa da döneminde oldukça etkilidir. Nitekim bir ara İstanbul meşâyihî arasında çıkan ihtilâfın çözümünü için *İstanbul*'a çağrılmış ve şeyhler arasındaki meseleleri hallederek birtakım şer'a muhâlif tekkelerin tarikat eşyâsına el koydurmuştur. Onun meşâyihî arasındaki meselelere yiğitçe işâretlerde bulunması, "**Yiğitbaşı**" ünvanı ile tanınmasına imkân vermiştir.¹

1 Kemâleddîn el-Harîrî, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik*, Süleymâniye Ktp., Fatih İbrâhim Ef., 430. c. I, vr. 53a; Mehmed Sâmî, *Esmâr-ı Esvâr*, İstanbul, 1316, s. 34-35; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2308, c. IV, ss. 156-157; Sâdık Vicedânî, *Tomar-ı Turuk-ı Alîyye*, Yayına Haz.: İrfan Gündüz, (*Tarikatler ve Silsileleri*), Enderun Kit., İstanbul, 1995, s. 232; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Tashih: Kilisli Rifat Bilge, İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnal, Millî Eğitim

1. YİĞİTBAŞI VELÎ'NİN “TASAVVUF” ve “TARİKAT” KAVRAMLARINA BAKIŞI

Her sûfî ve mutasavvıfın kendi içinde bulunduğu hal ve makâma göre çeşitli tanımlamalarda bulunduğu *tasavvuf*,² en kapsamlı târifıyla; Kur'an ve sünnette yer alan, insanın derûnî yönüne ve gönül terbiyesine işâret eden, maddenin ve dünyânın geçiciliğini işleyen, kalbî davranışları esas alan

- Basımevi, İstanbul, 1951, c. I, s. 138; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'âtü'l-Turuk*, İstanbul, 1306, s. 31; Bursalı Mehmed Tâhir b. Rifat, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, Hazırlayan: M. Akif Erdoğan, İzmir, 1994, s. 17; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, Trs., c. I, s. 225; Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul, 1939, s. 124; İbrahim Gökçen, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zâviye ve Yaturları*, İstanbul, 1946, s. 22; M. Çağatay Uluçay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa, 1946, s. 95; *Menkûb-ı Yiğitbaşı Şeyh Ahmed Efendi (k.s.)*, (Anonim Eser), Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 194/2, vr. 8b
- 2 Mesclâ: *Tasavvuf*, ilâhî ahlâkla ahlâklanmaktır. (Abdurrezzâk el-Kâşânî, *Mu'cemu Isulâhâtî's-Sûfiyye [Isulâhât]*, Tahkik: Abdu'l-Âl Şâhin, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1992, s. 156) Zâhiren şerâtin âdâbına vâkıf olup onun zâhirî hikmetlerini bâtında ve bâtınî hikmetlerini de zâhirde görebilmektir. Bu iki (zâhirî ve bâtınî) hikmetin edeplerine vâkıf olan kimse kemâle erer. (Muhyiddin ibn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Neşreden: Osman Yahyâ-İbrâhim Medkür, Kahire, 1392-1410/1972-1990, c. XIII, s. 162; es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, Haz.: Muhammed Abdülvâhid et-Tübâ-Ömer Hüseyin el-Haşşâb, Mısır, 1306 H. (1888-89 M.)'den ofset baskı: Beyrut, ts., ss. 26-27) Allâh'ın, ilâhî kelâmını anlamak ve ilâhî hitâbından hüküm çıkarmak üzere dostlarının gönlüne açtığı bir keşf ve ilham ilmidir. (Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*. Terc.: Hasan Kâmil Yılmaz, *(İslâm Tasavvufu)*, İstanbul, 1996, s. 20) Kalblerin kirlere temizlenmesi, yaratıklara karşı güzel davranmak ve şer'î konularda Resûlullah'a tâbi olmaktır. Mülkiyet ve varlık iddiâsından uzaklaşarak göklerin yaratıcısına bağlanıp beşerî sıfatlara esâretten kurtulmaktır. (et-Tûsî, *el-Lüma'*, s. 27) Nefsin tüm haz ve isteklerini terk etmektir. (Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâle fi'l-Tasavvuf*, Beyrut, 1990, s. 439; Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Terc.: Süleyman Uludağ. *(Hakikat Bilgisi)*, İstanbul, 1982, s. 117) Kitap ve sünnete dört elle sarılmak, hevâ, heves ve bid'atlere uymamak, şeyhlere hürmet etmeye büyük değer vermek, yaratılanı hoş görmek, vird ve zikre devam etmek, ruhsat ve te'villere göre hareket etmeyi bırakmaktır. (el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 438) Kulum, her vakitte, o vakitte işlenmesi en uygun olan amelle meşgul olmasıdır. (el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 280; Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif [Avâriş]*, Terc.: Hasan Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz. *(Tasavvufun Esasları)*, İstanbul, 1990, s. 69) Mücerred bir tevhid. semâ'ı anlamak. iyi geçimli olmak, başkalarını tercih etmeyi (isâr) tercih etmek, seçim yapma yetkisini (ihtiyâr) terk etmek, süratli vecc, havâtırı keşf etmek. çok sefer yapmak, kazanmayı (iktisâb) bırakmak ve mal biriktirmeyi haram saymaktır. (Ebû Bekir Muhammed b. İshak el-Buhârî el-Kelâbâzî. *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli'l-Tasavvuf*, Dimâşk, 1986, s. 89) Tasavvuf kavramı şu eserlerden karşılaştırmalı olarak incelenebilir: et-Tûsî, *el-Lüma'*, ss. 14-27; el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, ss. 279-283; el-Kelâbâzî, *et-Taarruf*, ss. 89-92; el-Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, ss. 111-124; es-Sühreverdî, *Avâriş*, s. 64-71.

kuralların değişik yorumlarından ibâret bir ahlâk ve tefekkür sistemidir.³ Tasavvufî eğitimin verildiği kurumlara ise *tarîkat* adı verilir. Bir başka ifâde ile *tarîkat*, tasavvuf yoluna girenlerin (sâlik), kendilerine mahsus bir yolculukla (siyer), menzilleri birer birer aşım mânevî makamlarda yükselerek Allâh'a gitmeleridir (seyr).⁴ *Tarîkat*, insanı mutlak vücûdun sırrına ulaştıran, aşk-ı Resûlullah ile Allâh'a erdiren en kısa yoldur.⁵

Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, *Ahvâlü'l-Ebrâr* adlı risâlesinde Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmanın *ittisâf* mânâsına geldiğini ve ittisâftan murâdın da *tasavvuf* olduğunu⁶ söyler. Bu durumda müellifimizin tercîh ettiği *tasavvuf* târifi, "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak" şeklinde tebâruz etmektedir. *Hurde-i Tarîkat*'te de tasavvufî muhitte oldukça yaygın olan "*et-Ta-savvufu küllühû edeb (Tasavvuf edebden ibârettir)*" sözünü⁷ zikrederek tasavvufun âdâba âit yönünü ön plana çıkarır.

Nasıl ki İslâm beş temel üzerine binâ edilmişse *tasavvufun* da aynı şekilde beş esâsının bulunduğunu belirten **Yiğitbaşı Velî**, bunları şöyle sayar: *Az konuşmak, az yemek, az uyumak, uzlet ve devamlı zikir*.⁸ Bu beş esas

3 Prof. Dr. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târîhi*, II. baskı, İstanbul, 1990, s. 18.

4 el-Kâşânî, *Istulâhât*, s. 65; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 61.

5 Safer Baba, *Istulâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye Tasavvuf Terimleri*, İstanbul, 1998, s. 272.

6 Yiğitbaşı Velî, *Ahvâlü'l-Ebrâr ve'l-Mukarrebîn [Ahvâlü'l-Ebrâr]*, Millet Ktp., Ali Emîrî Ef., "Şer'iyye", 1335/8, vr. 94b-95a

7 Yiğitbaşı Velî, *Hurde-i Tarîkat*, Süleymâniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, 438/19, vr. 389a

8 "Hakk'a ulaştıran yollar, mahlûkâtın sayısındadır" sözünün işaret ettiği mânâyı da göz önünde bulundurursak tarikat esasları, her tarikat kurucusunun veya sonradan gelen meşâyihin anlayış ve terbiye usûllerine göre farklılık arz eder. Meselâ, müellifimizin beş temel esâsa dayandırdığı tarikat usûlü **Necmüddîn el-Kübrâ**'da (618/1221) "on esas (usûlü aşere)" şeklinde ortaya çıkar ki bunlar; tevbe, zühd, Allâh'a tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, tamâmen Allâh'a yönelme, sabır, murâkabe ve rızâdır. (Bk.: Necmüddîn el-Kübrâ, *Usûlü Aşere*, Şerh: İsmâil Hakkı Bursevî, Terc.: Mustafa Kara, (*Tasavvufî Hayat* içinde), İstanbul, 1980). **Cüneyd el-Bağdâdî** (297/909) ise "gündüzleri sâim (oruçlu), geceleri kâim (namazda) olmak, ihlâsla amel, ifâsı süresince amellere dikkat ve titizlik, her hâl u kârda Allâh'a tevekkül" şeklindeki beş esastan söz eder. **Ebû Ahmed Kalânîsî**: "Bizim yolumuzun esasları üçtür: İnsanlardan hakkını istememek, kendi nefisinden insanların hakkını istemek ve başa gelen her olayda hep kendini kusurlu görmek" der. **Sehl b. Abdullah et-Tüsterî** (283/896), şu yedi esastan söz eder: Kur'-ân-ı Kerîm'e sınıksız sarılmak, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uymak, helâl lokma yemek, başkalarına eziyet vermemek, günahlardan kaçınmak, tevbe etmek ve görevleri yerine getirmek... **Ebu'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Husrî** (371/981) de "Sonradan olana (hâdis)

birbirleriyle müteselsilen ilişkilidir. Az yiyen ve lüzûmsuz konuşmalardan sakınan kimseye hikmet verilir. Karnı aç olan fazla uyuyamaz ve seher vakti erken kalkıp zikirle meşgul olur. Uykusuzluk ve açlık, kişiyi başka insanların arasına karışmaktan alıkoyar; dolayısıyla uzlette kalır. *Uzlette*⁹ de konuşacak kimse ve yapacak pek bir iş bulamadığından, oturur; *devamlı zikirle*¹⁰ meşgul olur. Böylece kalbi saflaşır ve hikmetler zuhûr etmeye başlar. Kalbi saflaşınca ismullâh tecellî edip gönlüne, oradan da diline gelir. Devamlı zikir hâlinde bulununca da bu zikrin nûru kalbine nüfûz ederek muhabbetullâh hâsıl olur. Bunun neticesinde zikirten hiç ayrılamaz. “*Kim bir şeyi severse onu çokça anar*”¹¹ hadîsi buna işârettir. Hakk’a âşık olan, az konuşup az yemeye dikkat edecektir. *İsâ* Peygamber’e; “*Aç kal ki bana ulaşır beni göresin!*” şeklinde emredilmiştir. Az uyumak, vakit kaybını ve gafleti önler. Gaflet ise zikrullâha mânidir. Zikretmeksizin kalbe nûr tecellî etmez; mânevî ölümle ölür. Nitekim, “*Karnı tok olmak, ince anlayışı ve zekâ kavraklığını giderir*”¹² buyurulmuştur.¹³

takılıp kalmamak, kadîm olanı birmek, ihvândan ayrılmak, vatandan uzaklaşmak, bildiğini ve bilmediğini unutup hiçliğe soyunmak” şeklindeki altı esâsi öne çıkarır. (Bk.: et-Tûsî, *el-Lîma*, s. 221).

- 9 *Uzlet*: Tıpkı bir ölü gibi başka insanlarla berâber yaşamaktan, inzivâ ve halvet yoluyla yüz çevirmek demektir. Müridin, kendisine mânevî terbiye veren şeyh ve mürsidine yaptığı hizmetler de uzlet hayatının içinde olup halkla münâsebet sayılmaz. Uzletin esâsi, halvet yoluyla duyu organlarını çeşitli tasarruflardan uzak tutmaktır. Uzlet, insan rûhunun kendileriyle denendiği her türlü âfet, fitne ve belâlarla güçlenmesini, kötü özelliklerinin terbiyesini ve denetim altına alınmasını sağlar. Ayrıca halvet ve uzlet ile nefsin his ve şehvetle ilgili gücü de kesilmiş olur. (Necmüddîn el-Kübrâ, *Usûlü Aşere*, ss. 52-58).
- 10 *Devamlı zikir*: Allah’tan başka herşeyi unutarak sâdece onu zikretmek demektir. Buradaki unutmaktan maksat, -bir ölü gibi- Allah’tan başka bütün varlıkları ve eşyâyı unutmaktır. Nasıl ki bir tabip, hastasının zararlı unsurlarla olan ilişkisini kestikten sonra onun vücûdunda bulunan zararlı maddelerin de vücûdunu terk etmesi için ona müşil içiriyor ve bundan sonra da bünye tabîî durumuna kavuşuyorsa, aynı şekilde devamlı zikir de müşilin yerini tutan mâcun ve ilâç gibidir. Devamlı zikir neticesinde “Beni zikrediniz, ben de sizi zikredeyim” (Bakara, 2/152) âyetinin mânâsı gerçekleşir ve zikredenle zikredilen yer değiştirerek zâkir mezkûrda fânî olur; mezkûr ise zâkirin halifesi olarak bâkî kalır. (Necmüddîn el-Kübrâ, *Usûlü Aşere*, ss. 56-62).
- 11 İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs Ammâ İştעהra mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, II. baskı, Beyrut, 1351 H., c. II, s. 222. Ebû Nuaym ve Deylemî, Âişe (r.a.)’den merfû’ olarak rivâyet etmişlerdir.
- 12 el-Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 286.
- 13 Yiğitbaşı Velî, *Risâletü'l-Hüdâ*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 194/1, vr. 2a-3a

Allah'a ulaşan yolların, insanların sayısınca olduğu sözünü hatırlatan müellifimiz, tasavvuf ve tarikatın başlıca üç boyutundan söz eder: Bunlar *tefekür, havâtır* ve *esmâ ile ta'birâtır*.

1.1. TEFEKKÜR TARÎKİ

Derviş, zikre sarılıp günden güne her türlü fiilini tefekkür ederken fikri-ni şer'î fetvâya aykırı bulursa hemen pişmanlıkla istiğfâr etmesi gereklidir. Bu tür istiğfâr *hasenât-ı ebrâr*¹⁴ dandır. Umulur ki bu istiğfârla fiillerinin şer'a aykırılığı yavaş yavaş gider ve yaptığı zikir kalbine iner. Her fiilinin şer'a uygun olduğunu düşünür. Bundan sonra yaptığı işleri tekrar değerlendirirken fikri *takvâya, tarîkate* ve Hakk'ı azametullah vâsıtasıyla tefekkür etmeye uygun düşmezse yine pişman olup istiğfâr etmelidir. Bu tür istiğfâr *hasenât-ı mukarrebîn*¹⁵ dendir. Umulur ki bu istiğfârla fiillerinin *tarîkate* aykırılığı yavaş yavaş gider ve yaptığı zikir kalbinde devamlılık

14 *Ebrâr*: İyilik ve fazilet ehli kimseler, mutlu insanlar anlamında olup tasavvufta mutavassıt, yâni orta halli mutasavvıfları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. (Bk.: Prof. Dr. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1991, ss. 150-151) Allah, mağfîret makâmında bulunan bu kimselerin kötülüklerini iyiliğe çevirir. (Necmüddîn el-Kübrâ, *Usûlü Aşere*, s. 67) Yiğitbaşı Velî'nin ifâdesiyle, takvâya uygun kazanç yiyip içmek ve giymek ve Allâh'a ibâdet etmekten ayrılmayan kimselere *ebrâr* adı verilir. (Yiğitbaşı Velî, *Keşfü'l-Esrâr*; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1271/2, vr. 69a-70a; *Câmiu'l-Esrâr fî Tarîkı't-Tasavvufli-Ehlillâh ve'l-Mukarreb ve'l-Ebrâr [Câmiu'l-Esrâr]*. Millet Ktp., Ali Emîri Ef., "Şer'iyye", 1343/1, vr. 13a) Ne var ki sâdece zâhir ulemâsının eğitimiyle yetişen ebrâr, bir mürşid-i kâmilin terbiyesine tâbi olan ebrâr gibi değildir. Zîrâ onlar, riyâzet çekip tam mânâsıyla terbiye edilmediğinden nefsleri emmârelikten kurtulmuş değildir. Dolayısıyla imanları da nakli/taklîdî olmaktan öte geçememiştir. (Yiğitbaşı Velî, *İrfânü'l-Maârif*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, 317/8, vr. 27b).

15 *Mukarrebân*: Allâh'a *sâbikûn* ve *ebrârdan* daha yakın olan kimselerdir. (Bk.: Vâkıa, 56/10-11; Mutaffîfîn, 83/18-19, 22-28; İnsân, 96/5) Nitekim "*Mukarreblerin günâhları, ebrârın iyilikleri gibidir*" sözü de bu mânâdadır. (Bk.: et-Tûsî, *el-Lüma'*, ss. 43, 47, 81-83, 397) Aynı sözü Yiğitbaşı Velî de müteaddid defalar zikretmektedir. Bâzıları bu sözü hadis olarak kabul ediyorlarsa da öyle değildir; kclâm-ı kibâr-ı sâfiyye olup, **Ebû Saîd el-Harrâz**'ın (277/890) sözü olduğu rivâyet edilir. (Bk.: el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. I, s. 357; Necmüddîn el-Kübrâ, *Usûlü Aşere*, s. 67) Seçkinlerin de seçkini olan *mukarrebânun* âhiretteki dereceleri, cennetin en üst mertebesi olan Firdevs cennetidir. (Kehf, 18/107) Allâhü Teâlâ bu kimselere cemâlini müşâhede etmeyi, yâni rü'yeti nasip edecektir. (Necmüddîn el-Kübrâ, *Usûlü Aşere*, s. 67) Yiğitbaşı Velî'nin ifâdesiyle kişinin rûhu, zikir, Kur'an okumak ve ilâhî şevk gibi bâzı etkenlerle Allâh'a yakınlâsınca o insan *mukarreb* adını alır. (Yiğitbaşı Velî, *Keşfü'l-Esrâr*, vr. 69a-70a; *Câmiu'l-Esrâr*, vr. 13a).

kazanır. Bundan sonra yaptığı işleri tekrar tefekkür ederken fikri *sır*a,¹⁶ yâni Hakk'ı vâsitasız devamlı tefekkür etmeye uygun düşmezse yine pişman olup istiğfâr etmelidir. Bu tefekkür ve istiğfâr *hasenât-ı ehlullâh*¹⁷ dandır. Umulur ki bu istiğfârla fiillerinin sırâ aykırılığı yavaş yavaş gider ve zikir kağıpten sırâ iner. Bundan sonra her fiilini sırrından Hakk'ı bilinceye kadar tefekkür eder ve Hakk'ı devamlı tefekkür etmekten âciz kalır. Ancak tefekkür ona Hak katından verilirse sıhate kavuşur. Eğer bu halden ayrılmazsa tefekkürü bozulmaz. Nitekim bu tefekkür hakkında hadis vardır: “*Bir saatlik (anlık) tefekkür; bir yıllık ibâdetten daha hayırlıdır.*”¹⁸ Bunun sonucu olarak da *hâtırası* ve *vâkıası*¹⁹ Hak katından verilmeye başlar.

16 *Sır*: Şu anda gizli olan mânâdır. Mâneviyat bakımından seçkin kimselerin (havâs) inzivâyâ çekilip kendilerini tecrid ederek kalp duruluğuna kavuşmalarına da *sır* denir. Zîrâ kalb, bu durumda *sır*a mahal olmuş ve hâlin ismini mecâzî olarak ifade eden mekân mâhiyetinde olduğundan, bu isimle adlandırılmıştır. (İsmâil-i Ankaravî, *Minh-âcü'l-Fukarâ*, Haz.: Saadettin Ekici, İstanbul, 1996, s. 325) Gönül chinden ve keşf sâhiplerinden başka kimsenin kavrayamadığı hususlar, tasavvufî duygular ve bilgilere de *sır* adı verilir. Ayrıca sır, ruh gibi insan bedenine tevdi edilen bir latîfe mânâsına da gelir ki; kalb, ruh, sır sıralamasında sır ruhtan sonra gelir ve ondan daha latiftir. kalp mârifet, ruh muhabbet, sır da tamâşâ mahallidir. (Bk.: el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 88; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 430) Tasavvufta Allâhü Teâlâ'nın irâdesiyle eş anlamlı olarak kullanılan *sır*, Cenâb-ı Hakk'ın varlıklara yaratıcı teveccühü esnâsında ortaya çıkar. Bunun neticesi olarak denir ki: Hak, ancak Hak ile tanınıp bilinir (irfan); Hak, ancak Hak ile sevilir (muhabbet); Hak, ancak Hak ile istenir (taleb). Zîrâ bahsedilen bu *sır*, ârifin de, muhibbin de, tâlibin de ta kendisidir. (el-Kâşânî, *İstlâhât*, ss. 100-101; Ayrıca bk.: et-Tüsîf, *el-Lüma*, ss. 233-234. 346) Yiğitbaşı Velî de *sır*a, “Hakk'ı vâsitasız, devamlı tefekkür etmek ve hâtırda tutmak” olarak değerlendirmiştir ki bu tanımlama yukarıdaki mânâyâ uygun düşmektedir. (Yiğitbaşı Velî, *Mukaddimetü's-Sâliha*, Millet Ktp., Ali Emîrî Ef., “Şer'iyye”, 1343/2, vr. 30b-31a). *Sır* kavramıyla ilgili olarak ayrıca bk.: Ahmet Ögke, “Tasavvuf Düşüncesinde “Sır” Kavramı ve Marmaravî'nin “Keşfü'l-Esrâr” İsimli Risâlesi”, *Yüzüncü Yıl Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 3, Van, 2000, ss. 225-262.

17 *Ehlullâh*: Ebrâr ve mukarrebûndan daha yüce bir mertebede olup tam anlamıyla Allâh'a vuslatı gerçekleştirilebilen, ermiş Allah dostlarıdır. (Bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 154) Yiğitbaşı Velî'nin ifâdesiyle, esmâ-i ilâhiyenin sûreti olması hasebiyle herhangi bir sûreti olmayan, Allâh'ın isimlerinin ve sıfatlarının mârifetinin mahalli ve Rabbânî/latif bir cevher olan *ruh* yapısı gereği Allâh'ı sevmek durumundadır. İşte rûhu bu mertebeye ulaşan kimselere *ehlullâh* adı verilir. (Yiğitbaşı Velî, *Atvâr-nâme-i Seb'ü'a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Ef., “Şer'iyye”, 1359/2, vr. 42a-42b; *Keşfü'l-Esrâr*, vr. 69a-70a; *Câmiu'l-Esrâr*, vr. 13a).

18 el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafû* c. I, s. 310. Burada bunun hadis değil, Serî es-Sakâtî'nin bir sözü olduğu kaydedilmektedir.

19 *Vâkıa*: Arapça'da “düş” anlamında kullanılmayan *vâkıa* kelimesi, Osmanlı Türkçesi'nde *rüyâ/düş* karşılığında kullanılmaktadır. Yiğitbaşı Velî, eserlerinde rüyâyı ifade etmek için daha çok *vâkıa* terimi kullanmaktadır ki bu da görülen rüyânın/uykuda vâkı

1.2. HAVÂTİR TARÎKİ

Havâtir; insanın içine doğan hitaplar, iç âlemde duyulan sesler, alınan mesajlar gibi anlamlara gelir ki bu hitap Allah'tan (*hâtir-ı Hak*), melekten (*ilham*), şeytandan (*vesvese*) ve nefsten (*hevâcis/hadîsü'n-nefs*) gelebilir. Hak'tan ve melekten gelen hâtir dînin zâhirî hükümlerine uygun olur; şeytandan gelen günaha, nefsten gelen ise süflî isteklere dâvet eder.²⁰ Necmüddîn el-Kübrâ, bunlara bir de *hâtir-ı kalbi* ekler ve *ilhâmî*, *hâtir-ı Hak* olarak değerlendirir. Melekten gelen hâtirî ise sekînet hâli olarak kabul eder.²¹ Ona göre, kalpten ve melekten gelen hâtir, *hâtir-ı Hakk*'a; nefsten gelen de *hâtir-ı şeytânî* dâhil olup kendi aralarında çok az fark vardır.²² et-Tûsî ise *hâtirî*; "Başlangıcı olmaksızın *sırr*'ın harekete geçirilmesi" olarak tanımlamıştır. Ona göre *havâtir* kalbe dolmaya başlayınca sâbit durmaz; biri gelir, biri gider. *Hâtir*, sırları kaplayan bir güçtür.²³ el-Hucvirî'nin bildirdiğine göre ise sûfiler, *hâtir* sözü ile, başka bir hâtirle sûratle yok olan bir mânânın hâtirda husûle gelmesini ve hâtir sâhibinin, onu kalbinden çıkarmaya muktedir olmasını kastederler.²⁴

Yiğitbaşı Velî'ye göre derviş, zikre sarılıp mütemâdiyen kendine gelen her türlü hâtirını kontrol ederken hâtirasını apaçık nehyedilmiş şeyler olarak, yâni *şer* 'a aykırı bulursa hemen pişmanlıkla istiğfâr etmesi gereklidir. Zira bu, *havâtir-ı şeytânî*dir ve *nefs-i emmâreden* kaynaklanmaktadır. Bu havâtirin istiğfârı *hasenât-ı ebrârdandır*. Umulur ki bu istiğfârla fiillerinin

olan şeylerin bir hayâl olmayıp, gerçekten yaşanan hâdiseler/vak'alar/vâkıalar olarak düşündüğünü hatıra getirmektedir. Nitekim sûfiler, *vâkı*' sözûyle, kalpte peydâ olup kalıcı ve sürekli olan mânâyı kastederler. Bu, ancak içi Hakk'ın sözü ile dolu olan bir kalpte vücûda gelir. Yâni *vâkı*' sâbit olan ve başka bir vâkı' ile ortadan kalkmayan doğru fikir ve sağlam kanaattir. (el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 538)

20 Bk.: el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, ss. 83-85; el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, ss. 537-538; el-Kelâbâzî, *et-Taarruf*, ss. 90-91, 152-153; Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, II c. bir arada, Mısır, ts., c. I, s. 126 vd.; es-Sühreverdi, *Avârif*, ss. 573-584; Muhyiddîn İbn Arabî, *Tedbirât-ı İlâhiyye fî Islâhı Memleketi'l-İnsâniyye*, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, Hazırlayan: Mustafa Tahralı, İstanbul, 1992, s. 269; el-Kâşânî, *Istîlâhât*, s. 158; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, ss. 42-43; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 212.

21 Bk.: Necmüddîn el-Kübrâ, *Risâle ile'l-Hâim*, Terc.: Mustafa Kara, (*Tasavvufî Hayat* içinde), İstanbul, 1980, ss. 83-87.

22 Necmüddîn el-Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, Terc.: Mustafa Kara, (*Tasavvufî Hayat* içinde), İstanbul, 1980, s. 100.

23 et-Tûsî, *el-Lüma'*, ss. 335-336.

24 el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 537.

şer' a aykırılığı yavaş yavaş gider ve yaptığı zikir kalbine iner. Her hâtırası *şer'* a uygun olur; bununla berâber bâzı bâtinî menhiyâta düşerse, yâni *tarîkate*, azametullâh vâsıtasıyla devamlı hâtıra getirmeye uygun düşmezse yine pişman olup istiğfâr etmelidir. Zîra bu, *havâtur-ı nefsanîdir*; *nûrânî* de denir. Bu havâtır, *nefs-i levvâmedendir*. Bu havâtırın istiğfârı *hasenât-ı mukarrebîndendir*. Umulur ki bu istiğfârla havâtırın *tarîkate* aykırılığı yavaş yavaş gider ve yaptığı zikir kalbinde devamlılık kazanır. Her hâtırası tarîkate muvâfık olup *sırra*, yâni Hakk'ı vâsıtasız devamlı hâtırda tutmaya uygun düşmezse yine pişman olup istiğfâr etmelidir. Zîra bu, *havâtur-ı rûhânîdir*; *melekî* de denir. Bu havâtır, *nefs-i mülhemedendir*. Bu havâtırın istiğfârı *hasenât-ı ehullâhdandır*. Umulur ki bu istiğfârla havâtırın *sırra* aykırılığı yavaş yavaş gider ve zikir kalpten sırra iner. Hâtırası sırra muvâfık olur. Zîra bu, *havâtur-ı insânîdir*; *rahmânî* de denir. Bu havâtır, *nefs-i mutmainnedendir*. Nefs, Hakk'ı devamlı hâtırda tutmaktan âciz kalır. Ancak havâtır ona Hak katından verilirse sıhhte kavuşur ve mutmainne olur. Eğer bu halden ayrılmazsa havâtır bozulmaz.

1.3. ESMÂ TARÎKİ

Yedi esmâ kalpte devâma ermek ve bu yedi ismi tâbir etmektir. Bâzılarına göre yedi esmânın hükmünün kalpte zuhûr etmesi; bâzılarına göre de yedi esmâ ile kalbin hicablarına fenâ verip kalbin geri istiğrâk hâline dönmesidir. İnsanın kalbinin bu hâle erdiği ancak *vâkıa*, *hal*, *mükâleme* ve *ilham* ile bilinebilir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Nübüvvetten sonra nübüvvetten bir eser kalmamıştır; mü'minlerin gördükleri rü'yâ-i sâliha, mükâleme ve ilham mîrâsı müstesnâ.*"²⁵ *Vâkıa*, hal gözünü yummak, uyku ile uyanıklık arasında bulunmak veya sâdece uyanık bulunmaktır. *Mükâleme*; vâkıada ve halde harf, terkip ve sadâ ile anlaşılan kelâmdır. Bu, esmâ zikrinin kalpte devâma ermesiyle gerçekleşir. İster Kur'an'dan, ister Kur'an olmayan kelâmdan olsun, mükâleme ruh ve nefis ile. Ya da mükâleme, vâsıtalı veya vâsıtasız olarak Hak ile yapılır ki eğer bir emir ya da nehiy varsa *vahiy* veya *kudsî hadis* adını alır. *İlham* ise vâkıada ve halde harfsiz, terkipsiz ve sadâsız anlaşılan kelâmdır. Güzel şeyleri hâtıra getir-

25 Hadîsin benzer bir metni için bk.: Müslim, Salât, 207, 208; Ebû Dâvud, Salât, 148; Nesâî, Tatbik, 8, 62; İbn Mâce, Rü'yâ, 1; Dârimî, Salât, 77; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. I, s. 219.

mekle elde edilir. Bâtında düş gören, hâle eren, mükâlemeye ve ilhâma nâil olan insana *râî* denir. Râîye kendi hâlini bildirmek için vâkıada ve halde gördüğü mahlûk sûretleri; mükâlemeye ve ilhâma ise işittiği mahlûk kelâmları birer misaldir.²⁶

Yiğitbaşı Velî'nin buraya kadar anlattığımız tasavvuf ve tarikat tasnîfi, tasavvuf ve tarikatler târihinde uyguladıkları yonteme göre sınıflandırılan tarikat çeşitlerine benzer karakterler taşımaktadır. Bilindiği gibi tâkip ettikleri usûle göre tarikatler *tarik-ı ahyâr*; *tarik-ı ebrâr* ve *tarik-ı şuttâr* olmak üzere başlıca üç gruba ayrılır.²⁷ Buna göre Yiğitbaşı Velî'nin dile getirdiği –mürîdin amel ve davranışlarını ön plâna çıkararak- *tefekkiir tarîkı* ile *tarik-ı ahyâr*, -şeytânî, nefsânî, nûrânî, rûhânî/melekî ve rahmânî olarak tezâhür edebilecek olan havâtır riyâzet ve mücâhedeyle denetim altında tutma esâsına dayanan- *havâtır tarîkı* ile *tarik-ı ebrâr* ve –kalbî tecellîleri ön plâna alıp vecd ve istiğrâk ile vâkıaya, hâle, mükâlemeye ve ilhâma ermeyi hedefleyen- *esmâ tarîkı* ile de *tarik-ı şuttâr*; mürid yetiştirmede uygulanan yöntemler bakımından büyük bir benzerlik ve uygunluk arz etmekte olup en bâriz farklılık isimlendirmede ve bâzı ayrıntılarda göze çarpmaktadır.

2. YİĞİTBAŞI VELÎ'NİN TARİKATLERİ TASNİFİ

Tasavvuf târihinde tarikatler, düşünce yapıları ve fikir sistemlerine göre hak ve bâtil tarikatler olmak üzere başlıca iki ana gruba ayrılır.²⁸ İslâmiyet-

26 Yiğitbaşı Velî, *Mukaddimetü's-Sâliha*, vr. 30a-32a; Ayrıca bk.: *Keşfü'l-Esrâr*, 68b-69a

27 Buna göre bunlardan *birincisi*, *tarik-ı ahyâr*: İbâdet ve sâlih amel sâhiplerinin yolu olup bu yola giren sâlikler, namaz, oruç, hac, Kur'an okumak gibi zâhirî ibâdetleri çokça yaparlar. Bu yol ve usûlle, uzun bir dönemden sonra rûhunu olgunlaştırıp Hakk'a erenler çok azdır. *İkincisi*, *tarik-ı ebrâr*: Mücâhede ve riyâzet sâhiplerinin yolu olup bu gruba girenler, iyi huylar edinmek, gönlnünü tezkiye ve kalbini tasfiye etmek, gönül âlemini berraklaştırmak ve iç dünyânın îmar ve ihyâsı için çaba harcayan kimselerdir. Bu yolla Hakk'a ulaşanlar, bir önceki gruba göre daha çok ise de yine oldukça azdır. *Üçüncüsü*, *tarik-ı şuttâr*: Aşk, cezbe ve muhabbet sâhiplerinin yolu olup bu yolla Cenâb-ı Hakk'a doğru giden (seyr ve seyahat) kimselerdir. Bu yola girenlerin (sülûk) daha başlangıçta ulaştıkları mertebe, diğerlerinin sülûk hayatlarının sonuna doğru ulaştıkları dereceden daha yüksektir. Bu yolun on esâsı şunlardır: Tevbe, zühd, Allah'a tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, Allâh'a yönelme (teveccüh) sabır, murâkabe ve rızâ. (Bk.: Necmüddîn el-Kübrâ, *Usûlü Aşere*, ss. 38-44; Mehmed Ali Aynî, *Tasavvuf Târihi*. Sâdeleştiren: Hüseyin Rahmî Yananlı, İstanbul, 1992, ss. 234-235; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târihi*, ss. 273-274; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 469; Yrd. Doç. Dr. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, III. baskı, İstanbul, 1990, ss. 359-360).

28 Bk.: Kara, *a.g.e.*, ss. 272-273; Uludağ, *a.g.e.*, s. 469.

'in temel prensiplerine bağlı olarak kurulup gelişen tarikatlere hak (sünnî, ortodoks, makbûl); İslâm'ın ana rükünlerine kısmen veya tamâmen aykırı unsurlar taşıyanlara ise bâtil (râfîzî, heterodoks, merdûd) tarikatler denir. Bâtil tarikatler de kendi arasında ikiye ayrılır. Birinci grup, ilk çıkışı ve kuşucu pîrin fikirleri îtibâriyle hak olan, fakat zamanla değişik fikir ve kültürlerin etkisiyle buldukları noktadan uzaklaşan tarikatlerdir. *Bektâşilik* bunun tipik bir örneğidir. İkinci grup ise başlangıcından îtibâren günümüze kadar İslâm'a ters düşen tarikatlerdir. Bunun en tipik örneği de *Hurûfluk* 'tir.²⁹

- 29 *Hurûfluk*: Fazlullâh-ı Hurûfî (Fazlullâh b. Seyyid Bahâeddîn el-Esterâbâdî)'nin (V. 1394) [*Fazlullâh-ı Hurûfî* için bk.: Clément Huart, "Fazlullah", *IA*, c. IV, ss. 535-536; Hüsametdin Aksu, "Fazlullâh-ı Hurûfî", *DİA*, c. XII, ss. 277-279] kurup geliştirdiği, harflerin esrârına dayanan bâtinî bir akımdır. Kur'an âyetlerinin zâhirî anlamının ötesinde bâtinî mânâsını arayan işârî tefsirler, zaman zaman *Bâtinîliğe*, sembolizme ve *Hurûflüğe* kadar uzanmıştır. Kur'an'da geçen bütün "fazl" (fadl) kelimeleriyle *Fazlullâh*'in kastedildiğine inanan, onu Allâh'ın zuhûru şeklinde gören *Hurûfler*, *Fazlullâh-ı Hurûfî*'nin baş eseri ve *Hurûfliğin* ana kaynağı olan *Câvidân-nâme* 'yi ilâhî kitap olarak tanırlar; âyetleri, cennet, cehennem ve âhîret hallerini ve bütün dîni hükümleri yirmi sekiz veya otuz iki harfe indirgeyerek birtakım yorumlara tâbi tutarlar. XIV. yy.'ın ikinci yarısında bâtinî yorumları sâyesinde gün geçtikçe taraftar kazanan *Fazlullâh-ı Hurûfî*, düşüncelerinin şeriate aykırı olduğu yönünde ulemâ ve fukahânın görüş bildirmesi üzerine *Timur*'un oğlu *Mîrân Şah* tarafından yakalanır ve yargılama neticesinde *Şîrvan* hâkimi *Şeyh İbrâhîm*'in kadısı *Bâyezîd*'in fetvâsıyla öldürülür. XIV. ve XV. yy.larda bilhassa *Horasan*, *İsfahan*, *Tebriç*, *Mısır* gibi beldelerde yayılan *Hurûfluk*, *Anadolu* topraklarına *Fazlullâh-ı Hurûfî*'nin önde gelen müridlerinden ve aynı zamanda dâmâdî olan *Ali el-A'lâ* aracılığıyla yayılmıştır. *Kırşehir* 'e gelip bir süre *Hacı Bektaş-ı Veli*'nin tekkesinde kalan *Ali el-A'lâ*, gerçek kimliğini gizleyerek *Bektaşî* gibi görünmüş, buradaki dervişlere *Câvidân-nâme* 'yi *Hacı Bektaş-ı Veli*'nin düşünceleriymiş gibi sunmuş, kitapta yer alan ve dîni hükümleri gereksiz sayan bâzî ifâdelerin birer ilâhî sır olduğunu söyleyerek bunları gizli tutmalarını istemiştir. Ancak başka bir görüşe göre *Hurûfliğin* *Anadolu* 'ya girişi bu kişi vâsıtasıyla değil de *Hac-nâme* adlı eserin müellifi *Mir Şerif* ve *Hacı Bayram-ı Veli* ile de görüşen şâir *Nesimî* aracılığıyla germiş olabileceği iddiâsı da ortaya atılmıştır. XV. yy.'ın başlarından îtibâren *Hurûfluk* halifelerinin *Tebriç* ve *Halep* yoluyla *Anadolu* 'ya gelerek propagandaya başladıkları; inançlarını özellikle tasavvuf, vahdet-i vücûd ve ilm-i esrâr-ı hurûf gibi daha önce mevcut düşünce ve inançlar içinde gizleyerek yaymaya çalıştıkları gözlenmektedir. *Çelebi Mehmed* ve oğlu *Sultan Murad* zamânında başlayan Osmanlı'daki *Hurûfluk* etkisi, *Fâtih Sultan Mehmed* döneminde saraya kadar ulaşmıştır. Zamanla gerçek kimlikleri tanınan *Hurûfler* müteaddid defalar Osmanlı topraklarından ihraç edilmişlerdir. Ancak gerek müstakil olarak, gerekse *Bektâşîye* tarikatî bünyesinde toplum içindeki varlıklarını ve etkilerini sürdürme *Hurûfler*, varlıklarını gizlice sürdürmek zorunda kalmışlar, ancak hiçbir zaman devlete karşı resmen ayaklanma gücünü edememişlerdir. (Bk.: Hüsametdin Aksu, "Hurûfluk", *DİA*, c. XVIII, ss. 408-412; Clément Huart, "Hurûfluk", *IA*, c. V/1, ss. 598-600; Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşilik", *DİA*, c. V, s. 375; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 62).

Tasavvuf ve tarikatlerden hak veya bâtil sınıfına girenleri *Câmiu'l-Esrâr* isimli risâlesinde "*Fî Beyâni Tarîkı'l-Hak ve Beyâni Tarîkı't-Tasavvuf ve'l-İhtirâz ani'l-İlhâdi'l-Muhtelifi*" başlığı altında özel bir bölümde ele alan Marmaravî, burada tarikat adı altında faâliyet göstermekle birlikte, bağlılarını dinden çıkmaya kadar götürebilecek çeşitli sapık inanışlı mistik anlayışları sekiz ayrı grupta tanıtarak onlara karşı itirazlarını sıralar.

Müellifimize göre tasavvuf yolunu gerçek mânâda ancak hal ehli olanlar anlayabilir. Zîra tasavvufî hikmetler yoruma oldukça müsâit birtakım sembol, mecaz ve farklı ifâdelerle dile getirildiğinden her yöne çekilebilmektedir. Bu sebeple gerçek meşâyihin nasihatlerini dinlemeyenler, nereye çekilirlerse oraya giderler. O halde ya bu işi tam anlamak, ya da anlaşılıyorsa en azından aleyhinde ileri geri konuşup inkâr etmemek gerekmektedir. Çünkü işin iç yüzünü bilmeden bu yola dalanlar, çok çeşitli yanlışlara kapılmışlar ve bir daha da bir türlü hak yolu bulamamışlardır. Zâten tarikatler arasındaki ihtilâfların temel sebebi de budur. Şimdi müellifimizin tarikat tasniflerini ele alalım:

2.1. Marmaravî, farklı anlayışlara sâhip tarikatlerin özelliklerini, mezmum oluşlarını ve bunun sebeplerini kendine has ifâdeleriyle şöyle anlatır:

*"Anladık sanıp meşâyihâne sûret kurdular
Fehm-i indiyât ile işbu tarîkı, durdular*

*Her birinin aklına mutlak kelâm oldu husûl
İhtilâf ile aralarında bel' oldu³⁰ usûl*

*Ba'zının bildim sanıp ilhâda düştü meşrebi
Ya'ni bilir cân ile Allâh birdir mezhebi*

*Ya'ni fehm eyler, güneş nûru gibidir tende cân
Ev bozulucak geri Allâh olur der ol hemân*

*Ehl içinde bunların mezhepleri mezmûmdur
Mezhebin terk etmeye, bu yolda ol mahrûmdur*

*Ehl-i tevhîddir dediler, gerçi bunlar akl ile
Ne tarîka uydu kavli, ne cevâbı nakl ile"³¹*

30 Bel': Yutmak.

31 Yiğitbaşı Velî, *Câmiu'l-Esrâr*, vr. 6b-7a

Yiğitbaşı Velî, bu girizgâhtan sonra sekiz kısma ayırdığı ve ilkinin³² yukarıdaki mısralarda anlattığı bâtlı tarikatlerin husûsiyetlerini sıralamaya başlar.

2.2. İkinci olarak bizzat isim zikretmek sûretiyle *Hurûfluk* mezhebinin *ehl-i sünnetten* ayrıldığı noktaları dile getirir. Ona göre *Hurûfler*, ‘insana mânâ harfinin bileşimi, onun konuşmasına da Allah kelâmı’ demekle³³ apaçık bir sapıklığa düşmüşlerdir. Bunlar ârifiz diye ortalıkta dolaşıp dururlar; ama yanlış yolda olduklarının farkında bile değillerdir. Çünkü hiçbir kimse fenâyâ ermeden irfâna ulaşamaz ve hâli olmayan ilhâda dalmış demektir.³⁴

2.3. Marmaravî’nin tasnifinde üçüncü grupta yer alan kişiler de insana kulluk etmekle Cenâb-ı Hakk’a şirk koşmuş ve onun sûretini mâbud edinmiştir. Bu kimseler, zâhir ve bâtın sûretlerin, bütün mânânın tezâhürü olduğunu bilmeyip sûrete tapar olmuşlardır. Ayrıca bu işe ehil olan gerçek velînin kim olduğunu da bilmeyerek cehâleti tercih etmişlerdir.³⁵

2.4. Yiğitbaşı Velî, dördüncü sırada yer alan ve *Vücûdî mezhebi*³⁶ olarak adlandırdığı bir gürûhun görüşlerini de şiddetle eleştirir. Bu tâbirden, tasavvuf düşüncesindeki *Vahdet-i Vücûd* görüşünü benimseyenlerin değil de felsefî anlamdaki *Panteistler*’in³⁷ (*vahdet-i mevcûd*) kastedildiği anla-

32 Kanaatimizce müellifimizin burada ilk önce zikrettiği bu zümre, Mehmed Ali Aynî’nin on sınıfa ayırdığı bid’at ehli zümrelerden olan *Hulûliyye*’ye benzemektedir. Zîrâ bu zümre de tıpkı müellifimizin yukarıdaki mısralarda tanıttığı gibi Allâh’ın varlığının insan vücûduna girdiğini (hulûl) savunmaktadırlar. (Bk.: Aynî, *Tasavvuf Târîhi*, s. 212).

33 Kanaatimizce burada müellifimiz, **Fazlullâh-ı Hurûfî**’nin, taraftarlarınca bir bakıma tanrılaştırılmasına ve sözlerinin de ilâhî kelâm imiş gibi değerlendirilmesine (Bk.: Aksu, “Hurûfluk”, *DİA*, c. XVIII, s. 409) işaret etmektedir.

34 Yiğitbaşı Velî, *Câmiu’l-Esrâr*; vr. 7a

35 Yiğitbaşı Velî, *Câmiu’l-Esrâr*; vr. 7a. Kanaatimizce müellifimizin burada zikrettiği bu zümrenin özellikleri de *Hulûliyye*’ye benzemektedir. Zîrâ *Hulûliyye*, aynı zamanda güzellik Cenâb-ı Hakk’ın sıfatı olduğundan, kadın olsun, genç delikanlı olsun güzel bir yüzde görünen güzelliğe bakmak sevaptır, derler. Bir bakıma bunlar, tıpkı müellifimizin yukarıda tanıttığı gibi onların sûretlerine taparlar. (Bk.: Aynî, *Tasavvuf Târîhi*, s. 212).

36 *Vücûdiyye*: “Heme-ost” (her şey odur) cümlesiyle formülleştirilen “*Panteizm*” kelimesinin karşılığıdır. Zîrâ “Heme-ost” (her şey odur) cümlesinin ihtivâ ettiği mânâ ile “*Panteizm*” lafzının ifâde ettiği anlam arasında bir fark yoktur. (Bk.: Ferid Kam, *Vahdet-i Vücûd ve Panteizm (İbn Arabî’de Varlık Düşüncesi* içinde), Haz.: Mustafa Kara, İstanbul, 1992, s. 10; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 525).

37 *Vahdet-i Vücûd* ile *Panteizm* arasındaki farklar için bk.: Mustafa Tahralı, “Fusûsu’l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd İle Alâkalı Bâzı Mes’eleler”, Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul, 1987-1992, içinde, c. I, ss. LXI-LXIV; Ayrıca bk.: Ferid Kam, *Vahdet-i Vücûd*, Sâde-

şılmaktadır.³⁸ Zîra müellifimize göre *Vücûdî* mezhebinden olanlar, bütün varlığın vücûdunun Cenâb-ı Hakk'ın vücûdu olduğunu iddiâ ederek ilhâda düşmüşlerdir. Şeytanın tuzağına düşüp emmâreden bir adım ileri gidemedikleri halde tevhdî buldukları zehâbına kapılmışlardır.³⁹

2.5. Beşinci sırada, bâzı şahısların şeyh sülâlesinden geldikleri için başkaları tarafından tıpkı atası gibi mübârek bir velî yerine konulduğuna dikkat çeken müellifimiz, şeyh oğlu olmanın ne avantaj, ne de dezavantaj olabileceğini,⁴⁰ *ilm-i ledünden* haber verebilme seviyesine gelebildikten sonra herkesin mürşid olabileceğini söylemektedir.⁴¹

leştiren: Ethem Cebecioğlu, Ankara, 1994, ss. 51-61. Hak ehli sūfiyyenin "mezheb-i vücûdiyye üzere" olmakla suçlanmasını bir yanlış anlama (sū-i fehmi) olarak değerlendiren İsmâil Hakkı Bursevî, "*Muhakkak ki Allah bütün âlemlerden munezzehdir*" (Âl-i İmrân, 3/97) âyeti sırrınca sūfilerin Hak ile halk arasında bir irtibat kurmadıkları halde nasıl olup da *vücûdiyye* mezhebinden sayılacakları sorusunu sorar. Ona göre burada Allâhü Teâlâ'nın âlemlerin rabbi olması hasebiyle onunla halk arasında olsa olsa sultan ile raiyyet arasındaki ilişki gibi bir bağlantı olur. Raiyyet demek, sultânın saltanatı demektir. Saltanat ise mertebedir. Binâenaleyh, mertebenin itibârının olmayışı, sultânın vücûdunun ve raiyyetin olmamasını gerektirmez. (Bk.: İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâb-ü'n-Netice*, Hazırlayanlar: Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul, 1997, c. II, s. 332) Ferid Kam da kâinat kitabında bulunan her kelimededen ayrı ayrı anlamlar çıkarıp kelimelerin bütününden bir mânâ elde edemeyen perâkendeci düşünürlerin, a'yânda kevn ile açıklanan vücûdu (varlığı) vahdet ehlinin bu kelimeye verdiği öbür mânâ ile karıştırarak onların irfan mesleğine *Vücûdiyye* adını verdiklerini söylemektedir. Böylece bu kimseler, vahdet ehline yaptıkları tecâvüz ve sataşmalarıyla insaf ölçülerinden oldukça uzaklaşmışlardır. Halbuki vahdet ehli Cenâb-ı Hakk'ı görmüş, gördüğünü "*vücûd*"dan başka bir kelimeyle ifade edememiş, kesret ehli (zâhir ulemâsı) sūfilerin "*vücûd*" tâbirinden a'yânda açıklanan mânâyı kastettiklerini zannederek onu bir türlü Cenâb-ı Hakk'ın şânına lâyık görememişlerdir. (Bk.: Kam, *Vahdet-i Vücûd ve Panteizm*, ss. 107-108).

38 Nitekim Ferid Kam da *Panteizm* kelimesinin *Vücûdiyye* kelimesiyle tefsir edilebileceğini ifade etmektedir. (Bk.: Kam, *Vahdet-İ Vücûd ve Panteizm*, s. 10. Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 525).

39 Yiğitbaşı Velî, *Câmiu'l-Esrâr*, vr. 7a

40 Nitekim Necmüddîn el-Kübrâ (618/1221) da çoğu kez pek çok sūfinin başta kendi çocuk-çocukları olmak üzere etrâfındakiler tarafından mânevi hallerinin idrâk ve ihâta edilemediğini, bu yüzden o sūfinin çocuklarında veya yakın çevresindekilerde zaman zaman ilhad ve sapıklık hallerinin zuhür edebileceğini haber vermektedir. (Necmüddîn el-Kübrâ, *Usûlü Aşere*, s. 61) Demek ki şeyh oğlu olmak, bu yolda kişiye herhangi bir avantaj sağlamamaktadır.

41 Yiğitbaşı Velî, *Câmiu'l-Esrâr*, vr. 7a. *İlm-i ledünden* haber verebilme seviyesine geldikten sonra herkesin mürşid olabileceğini söyleyen bu zümre de kendilerine *Evliyâyîye* denen kimselere benzemektedir ki, bunlar velîlik derecesine ayak basan kimselerden ser'i yükümlülüğün kalkacağını ileri sürerler. (Aynî, *Tasavvuf Târîhi*, s. 212).

2.6. Altıncı grupta yer alan birtakım kimseler de bu yolun hakîkî mânâda ehlinin kalmadığını iddiâ ederek vefat etmiş tarikat büyüklerinin mezarlarını ve giysilerini kutsal sayıp onların kabirlerinin tozunu-toprağını kendilerine âdetâ mürşid edinmişlerdir. Müellifimize göre gerçi mezara ziyârette bulunup duâ etmek câizdir; ama bu tür ziyâretlerde kalp hastalıklarına devâ bulunmaz.⁴²

2.7. Yiğitbaşı Velî, yedinci sırada saydığı bâzı kimselerin *mehdîn* veya *kutbun* ne demek olduğunu bile bilmekten âciz oldukları halde *mehdîlik*⁴³ iddiâsıyla ortaya çıkıp *kutubluk* dâvâsı gütmeye kalkıştıklarını⁴⁴ söylemektedir.

2.8. Ayrıca sekizinci olarak sûfilere hor bakıp onları mülhid sayan bâzı kişiler var ise de bunlar *ehl-i sünnet ve 'l-cemâat*tedirler ve kötü niyet beslemeksizin Allah'a itâat ederlerse onun sevgili kulları arasına dâhil olabirler.⁴⁵

Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, din dışı halleri nedeniyle mezmum olarak nitelendirdiği bu sekiz grup bâtil tarîkatin yanıldıkları noktaları böylece tanıttıktan sonra, bu zümrelerin görüşlerine cevap mâhiyetinde olmak

42 Yiğitbaşı Velî, *Câmiu'l-Esrâr*, vr. 7a-7b

43 *Mehdîlik*: Daha çok İslâm Mezhepleri Târihi'nin alanına giren bu inanışa göre, zulümle dolmuş bu dünyâyı adâletle donatacak bir *mehdî* beklenmektedir. Kelime olarak *mehdî*, 'kendisine rehberlik edilen' demektir. Bütün yollar ve yönler Allâhü Teâlâ'dan geldiği için *mehdî*, 'kendisine Allah tarafından yol gösterilen kişi' mânâsına gelir. *Şîi* akâidinin temel inanışlarından birini oluşturan *mehdîlik* inancı, hemen her *Şîa* fırkasında farklı görünümle yerini almaktadır. Kıyâmetten önce mutlaka gelmesi beklenen bir *mehdî* fikri bütün canlılığıyla hâlâ ayakta durmaktadır. *Şîa* için temel bir inanç konusu olan *mehdîlik*, *Sünnî* İslâm dünyasında usûl-i dîne dâhil bir akîde olarak yerleşmemiş olmasına rağmen birtakım dünyevî ve siyâsî emellerin ve çâresiz kütelerin ilgi odağı olmuş ve olmaktadır. (Mezhepler Târihi'nde genellikle *mesih* inancı ile birlikte değerlendirilen *mehdîlik* hakkında geniş bilgi için bk.: Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıgılalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, VI. baskı, İzmir, 1993, ss. 246-288) Târihte Türkler müslüman olduktan sonra Hıristiyanlığa âit unsurlar taşıyan bu *mehdî* inancı, zamanla bâzı Türk toplulukları arasında oluşan heterodoks İslâm'ın ayrılmaz bir karakteristik olarak yerini almıştır. Öyle ki, Osmanlı dönemi de dâhil olmak üzere, İslâmî dönem Türk târihindeki merkezî yönetimlere karşı girişilen hemen bütün heterodoks hareketler, istisnâsız *mehdî* inanışının etkisini çok açık bir biçimde sergilerler. (Bu konuda bilgi için bk.: Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyânı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, II. baskı, İstanbul, 1996, ss. 79-80).

44 Yiğitbaşı Velî, *Câmiu'l-Esrâr*, vr. 7b

45 Yiğitbaşı Velî, *Câmiu'l-Esrâr*, vr. 7b. Burada da müellifimiz, tasavvufu ve tarikat erbabının bâzı görüş ve davranışlarını şirk ve küfür olarak değerlendiren dar anlayışlı sünnî müslümanları kastetmektedir.

üzere Hak ehli olanların vasıflarını açıklayarak şer'-i şerîfe uygun bir tarîkatin nasıl olması gerektiği husûsunu vuzûha kavuşturur.

Ona göre, Hak ehli olanlar cümle ilim erbâbını *şeyh* ve *mürşid* olarak kabul etmekle birlikte özel olarak bir *mürşid-i kâmile* de tâbi olurlar. Her bir mertebenin gereğini yerine getirmek sûretiyle makamları bir bir aşan bu kimseler, sırasıyla *ebrârdan*, *mukarrebûndan*, *ehlullâhtan* feyz alırlar. Böylece kendileri de ilim, irfan ve hikmet sâhibi birer şahsiyet olurlar. Çıkkılan bu yolculuğun sonunda bu kişiler, artık Kur'ân-ı Kerim'in zâhirî ve bâtinî mânâlarına tamâmen nüfûz edip kavrayarak gereği gibi amel edebilirler. Ayrıca bu kimseler, tarîkatin kapısının şeriat olduğunu ve zâhirsiz bâtinin hiçbir işe yaramayacağını çok iyi bilirler.⁴⁶

SONUÇ

Yiğitbaşı Velî, şeriate uygun olmayan hiçbir tasavvuf, tarîkat, hakikat ve mârifet anlayışının dînen makbul sayılamayacağını; zâhirsiz bâtinin bâtil olduğunu açıkça ifâde etmektedir. O halde ona göre, Kur'ân-ı Kerim ve sünnet-i seniyyeye tam anlamıyla bağlı kalmayan herhangi bir tasavvuf yolunun kabul edilebilmesi mümkün değildir.

Marmaravî'nin, tasavvufî düşüncenin sistemleştikten sonra değişik tarîkatlerin çok çeşitli kolları aracılığıyla *Anadolu* topraklarında hızla yayıldığı ve *Osmanlı Devleti*'nin tasavvufun sünnî ve şii-bâtinî olmak üzere iki farklı yönüyle ciddî mânâda karşılaştığı bir dönemde yaşadığını göz önünde bulundurursak, müellifimizin bu konudaki kaygıları daha iyi anlaşılacaktır. O dönemde iyice artan bâtinî karakterli akımlar karşısında *İstanbul*'a çağrılarak hangi tarîkatlerin hak, hangilerinin bâtil olduklarını tesbit etmekle görevlendirilmiş ve bu vazîfesini ifâ ettikten sonra "Yiğitbaşı" ünvanını almış olması da onun bu makâlede konu edilen tarîkatleri tasnifinin, tasavvuf hareketleri ve tarîkatlerle ilgili *Osmanlı Devleti*'nin çizdiği yeni politikadaki rolünü ortaya koyması bakımından da önemlidir. Nitekim XV. asrın ikinci yarısında tohumları atılan şii-bâtinî karakterli tarîkatlere karşı sünnî tarîkatleri destekleme çabaları, XVI. yy. ile birlikte artık neredeyse bir devlet politikası hâlini almıştır.

46 Yiğitbaşı Velî, *Câmiu'l-Esrâr*; vr. 7b-8a